

VIDURINĖS MOKYKLOS / GIMNAZIJOS GEOGRAFIJOS UGDYMO TURINIO ATNAUJINIMAS: NUO PASYVIOS LINK AKTYVIOS GEOGRAFIJOS

*Šarūnas Gerulaitis, Mykolo Romerio universitetas,
Zigmas Kairaitis, Geografijos edukacijos studijų centras*

SANTRAUKA

Straipsnyje pateikiamos metodologinės priegios, kuriomis grindžiamas Lietuvos vidurinės mokyklos (11–12 klasės) ir gimnazijos (III–IV klasės) geografijos ugdymo turinio atnaujinimas bei Bendrųjų geografijos ugdymo programų kūrimas. Siekiama atsakyti į klausimą „Kaip pagrįsti ir sistemingai susieti geografijos mokslo ir didaktikos raidos tendencijas, remiantis nūdienos geografinį ugdymą apibrėžiančiais tarptautiniais ir Lietuvos švietimo dokumentais?“ Analizuojami Lietuvos švietimo ir tarptautiniai dokumentai (chartijos, deklaracijos), apibrėžiantys ugdymo turinio atnaujinimo ir geografinio švietimo šiuolaikines tendencijas. Palyginama geografijos ir jos didaktikos (mokyklinės geografijos) istorinė raida ir perspektyva. Parodoma ugdymo pasiekimų sričių ir kompetencijų sklaida atskirose bendrojo ugdymo mokyklos pakopose.

Reikšminiai žodžiai: geografija, geografijos didaktika, geografinės kompetencijos.

DOI: <http://dx.doi.org/10.5200/GE.2023.6>

ĮVADAS

Bendrojo ugdymo mokykla šiuo metu gyvena savotiškos reformos (nors taip oficialiai nevadinama) metą – ugdymo turinio atnaujinimą. Atnaujintos priešmokyklinio ugdymo, pradinės, pagrindinės ir vidurinės / gimnazijos mokyklų visų dalykų programos, atitinkamai ir geografijos ugdymo programos (Atnaujintos..., 2022). Rengiant Bendrąją vidurinio ugdymo geografijos programą, remtasi atitinkamais ugdymo turinio atnaujinimą reglamentuojančiais dokumentais: Bendrųjų programų atnaujinimo gairėmis (Bendrųjų programų atnaujinimo gairės, 2019) ir jų pakeitimais (Lietuvos Respublikos švietimo, sporto ir mokslo ministro..., 2021 m. gegužės 28 d.), Bendrųjų programų atnaujinimo vadovu (Bendrųjų programų atnaujinimo vadovas, 2021), Vidurinio ugdymo sąrangos projektu (Planuojami pokyčiai..., 2021) ir jo atnaujinimu (Vidurinio ugdymo..., 2021). Atnaujinant Vidurinio ugdymo geografijos programą, atsižvelgta į atnaujintas Bendrąsias pradinio ir pagrindinio ugdymo programas (Bendrųjų programų

projektai, 2021) bei metodines rekomendacijas (Atnaujintos..., 2022), taip pat remtasi užsienio šalių (Anglijos, Australijos, JAV, Kanados, Vokietijos, Suomijos) patirtimi ir įvairia geografijos mokymo(si) metodine medžiaga, mokytojų geografinio ugdymo patirtimi ir praktika.

Geografijos bendrosios programos atnaujinimo laikotarpiu (2019–2022 m.) pasirodė daug jos projektų ir redakcijų. Atnaujintą programą rengė mokslininkų, mokytojų ekspertų ir Nacionalinės švietimo agentūros metodininkų grupė (Lina Barauskienė, Arūnas Bukantis, Šarūnas Gerulaitis, Zigmas Kairaitis, Loreta Latvie-nė, Angelė Pakamorienė, Laima Railienė, Asta Rutkienė, Rytas Šalna, Salomėja Vana-gienė). Iki 2021 m. buvo atnaujinamos pagrindinės mokyklos (6–10 klasės) Geo-grafijos bendrosios programos (Socialinis ugdymas..., 2020-12-14 projektas; Socia-linis ugdymas..., 2021-03-31 redakcija; Geografijos bendrosios programos projektas, 2021). Parengtos Geografijos bendrosios programos įgyvendinimo rekomendacijos (Geografijos bendrosios programos įgyvendinimo..., 2021). Paskelbta publikacija apie pagrindinės mokyklos Geografijos bendrosios programos atnaujinimą (Geru-laitis, Kairaitis..., 2022). Galutiniame atnaujintos Geografijos bendrosios programos variante buvo sujungtos pagrindinės ir vidurinės mokyklos geografijos programos (Atnaujintos..., 2022), o jos įgyvendinimo rekomendacijos pagrindinėje ir vidurinė-je mokykloje pateikiamos atskirai (ten pat). Publikuotas ir metodinis leidinys, skir-tas bendrojo ugdymo mokytojų bendrosioms ir dalykinėms kompetencijoms tobu-linti, pasidalyta gerąja patirtimi, pateiktos aktualios temos, kūrybinės ir tiriamosios veiklos planai, mokinių pasiekimų vertinimo pavyzdžiai (Metodinis..., 2022).

Viduriniam ugdymui keliamas tikslas – „padėti asmeniui įgyti bendrąją daly-kinį, sociokultūrinį, technologinį raštingumą, dorinę, tautinę ir pilietinę brandą, profesinės kompetencijos pradmenis“ (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 1991, p. 9). Atnaujinant ugdymo turinį numatomos naujos ugdymo proceso orga-nizavimo ir mokinių pasiekimų (šalia egzaminų) vertinimo galimybės: ugdymo programos atnaujinamos pagal atitinkamo dalyko išplėstinį kursą, numatomi pa-pildomi dalyko moduliai, padėsiantys pagilinti žinias, visiems privalomas bran-dos darbas, pabrėžiamas mokymosi procesą ir rezultatus stebėjusio mokytojo vaidmuo bei sprendimas vertinant mokinių pasiekimus.

Ugdymo turinio atnaujinimas yra ne tik praktinė / taikomoji, bet ir didaktinė mokslino **tyrimo problema**: *kaip pagrįsti ir sistemingai susieti geografijos mokslo ir didaktikos raidos tendencijas, remiantis nūdienos geografinį ugdymą apibrėžian-čiais tarptautiniais ir Lietuvos švietimo dokumentais?*

Tyrimo objektas – Lietuvos vidurinės mokyklos (11–12 klasės) ir gimnazijos (III–IV klasės) geografijos ugdymo turinys.

Tyrimo tikslas – pateikti ir pagrįsti geografijos ugdymo turinio atnaujinimo metodologines prieigas, susiejant su šiuolaikinėmis geografijos mokslo ir geografijos didaktikos raidos tendencijomis, remiantis Lietuvos ir tarptautiniais geografinio švietimo dokumentais (chartijomis, deklaracijomis).

Tyrimo uždaviniai:

- išanalizuoti Lietuvos švietimo ir tarptautinius dokumentus (chartijas, deklaracijas), apibrėžiančius ugdymo turinio atnaujinimo ir geografinio švietimo šiuolaikines tendencijas;
- pateikti šiuolaikinę geografijos mokslo sampratą, turinčią įtakos geografinio švietimo pažangai;
- palyginti geografijos ir jos didaktikos (mokyklinės geografijos) raidos tendencijas bei parodyti jų įtaką ugdymo turinio / programų kūrimo konceptams;
- atskleisti geografijos kaip dalyko esmę ir vertybes, remiantis geografinį ugdymą apibrėžiančiomis kategorijomis: *konceptais, erdvėmis, kompetencijomis ir pasiekimais*;
- parodyti / iliustruoti geografinio ugdymo pasiekimų sričių ir kompetencijų sklaidą atskirose bendrojo ugdymo mokyklos pakopose.

Tyrimo metodai: mokslinės, didaktinės ir norminės (švietimo dokumentų) literatūros analizė; loginės operacijos su sąvokomis, terminais; fenomenologinių įžvalgų ir hermeneutinės teksto interpretacijos.

GEOGRAFIJA: KODĖL SVARBU

Pastaraisiais dešimtmečiais Tarptautinės geografų sąjungos Edukacinės geografijos komisija paskelbė daugelį dokumentų geografinio švietimo tema: pora Geografinio švietimo chartijos redakcijų (1992, 2016), inicijavo keltą Deklaraciją (2000, 2007, 2013, 2015). Šiuose dokumentuose, kurie parengti remiantis pasaulio geografų nuomonėmis, svarstomi geografinio švietimo ir tyrimo klausimai, pateikiamos atitinkamos rekomendacijos. Apibendrinus dokumentuose išdėstytas mintis, išskiriamos tokios nūdienos geografinio švietimo aktualijos:

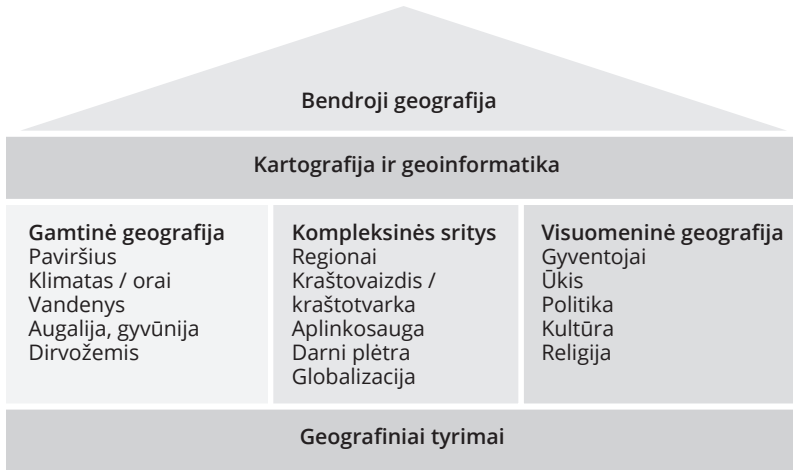
- domėjimasis savo aplinka, gamtos ir žmonių gyvenimo įvairove Žemėje;
- vertinimas Žemės fizinio pasaulio grožio, siejant su žmonių gyvenimo sąlygų įvairove;
- rūpestis aplinkos ir žmonių gyvenimo kokybe mąstant apie jos išsaugojimą ateities kartoms;
- nuostatų ir vertybių svarbos suvokimas priimant konkrečius sprendimus;

- tinkamas geografijos žinių ir įgūdžių naudojimas asmeniniame, profesiniame (karjeros) gyvenime;
- pagarba visoms žmonių teisėms ir jų gynimas;
- gebėjimas suprasti empatiją ir kritikuoti alternatyvius požiūrius;
- gebėjimas suprasti, priimti ir vertinti kultūrų įvairovę;
- atsidavimas ieškant vietinių, regioninių, nacionalinių ir tarptautinių problemų sprendimo;
- savo gyvenimo būdo įtakos vietos ir platesnei socialinei aplinkai suvokimas;
- siekis saugoti aplinką ir užtikrinti aplinkosauginį teisingumą vietovėms, kurios patyrė aplinkos niokojimą;
- gebėjimas veikti kaip informatyviems ir aktyviems savo bei pasaulio bendruomenės nariams.

Pagrindinė pasaulio geografų kvietimo ambicija – siekti geografinio švietimo pažangos. Geografija turi padėti mokiniam suvokti šias aktualijas, suprasti savo vaidmenį jų atžvilgiu bei ieškoti atsakymo į klausimą „Kaip mums reikia gyventi ir planuoti savo ateitį nuolat besikeičiančiame pasaulyje?“ Geografijos mokymasis jungia gamtamokslinį ir socialinį raštingumą, suteikia galimybę siekti įvairių dalykų žinių – tai vienas svarbiausių XXI a. įgūdžių.

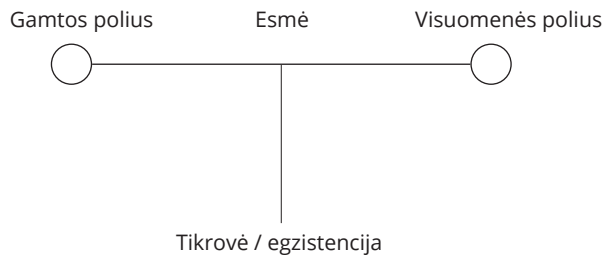
GEOGRAFIJA – DAUGIADISCIPLINIS, HOLISTINIS IR VIENTISAS DALYKAS

Vienas iš šaltinių, kuriant geografijos mokymosi turinį, – geografijos mokslas: šiuolaikinės geografijos idėjos, atliekami tyrimai, keliami aktualūs kasdienybės klausimai. Geografiją galima pavaizduoti kaip pastatą (katedrą) su trimis navomis, kurios centrinė – jungiamoji – dalis atliepia nūdienos geografijos raidos etapą – gamtinės ir visuomeninės geografijos sintezę (1 pav.). Šioje jungtyje slypi geografijos kaip dalyko ugdomoji galia – nuolatinis jai būdingo dualizmo derinimas: gamtinės ir visuomeninės geografijos; ideografinio ir nomotetinio pasaulio aprašymo; induktyvaus ir deduktyvaus samprotavimo būdo; kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų. Geografijos mokymasis – tai nuolatinis intersubjektyvus dialogas su aplinka, tam tikra vieta ir joje gyvenančiais žmonėmis. Geografijos pažinimo objektai kartu yra ir subjektai – nuolatinis pokalbis su žeme, aplinka, vieta. Hermeneutiški yra ne tik visuomeninės, bet ir gamtinės geografijos reiškiniai bei procesai. Geografai keičia savo požiūrį į empirizmą, natūralizmą, vis glaudžiau bendradarbiauja tarpusavyje, ieško alternatyvos natūralizmui ir reliatyvizmui, siekia geografijos kaip dalyko vienovės, o kartu keičia geografijos pasaulėvaizdį.

1 pav. Geografijos dalyko struktūra

Geografijos dalyko struktūrą galima interpretuoti remiantis B. Latouro gamtos / visuomenės skirtimis, atitiktimis ir jungtimis pagal jų stabilizavimo esmės koordinacinių sistemose (2 pav.).

2 pav. Erdvės kontūras (Latour, 2004)

Įvedami tarpiniai elementai, tokie kaip vieta, kraštovaizdis, kurie yra aktyvūs gamtos / visuomenės tarpininkai. Siekiama parodyti pusiausvyrą tarp redukcioniškos ir holistiškos strategijų. Pasaulis niekada nebuvo simetriškas. Tai nulėmė modernizmo epocha ir pozityvistinės pažinimo strategijos. Vis daugiau skiriama dėmesio ne išgrynintiems daiktams, esmėms, o procesams, judėjimams ir perdavimams.

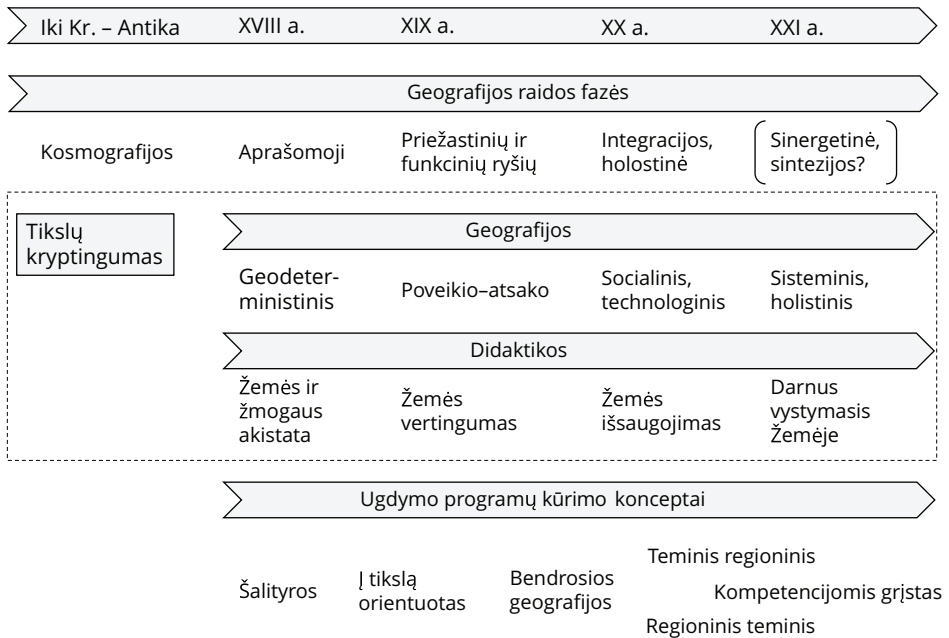
Geografijos pažangos esmė grindžiama *vienybės įvairovėje* principu. Šios įtampos ir jungtys leidžia mokytojui sukurti aktyvias geografijos mokymosi

situacijas. Kitas svarbus didaktikos uždavinys – kaip šią apibendrintą geografinio dalyko struktūrą transformuoti / pritaikyti geografijos mokymui.

GEOGRAFIJOS IR DIDAKTIKOS RAIDOS TRAJEKTORIJS: SINTEZĖS LINK

Santykis tarp geografijos mokslo (akademinės, universitetinės geografijos) ir mokyklinės geografijos – gana sudėtingas. Jos glaudžiai susijusios, bet nėra viena kitos dalis. Mokyklinei geografijai svarbios pažintinės, vertybinės, mokinių įgūdžius formuojančios, jų gyvenimą visuomenėje lemiančios esmės. Ypač tai aktualu vidurinėje mokykloje, kurioje persikerta universitetinės ir mokyklinės geografijos turinys. Tiesa, būtina nepamiršti, kad mokyklinės geografijos tikslas – ne rengti mokinius universitetinėms studijoms, o ugdyti geografijos skaitytoją. Skaitytoją plačiąją prasme – kaip funkcinį, kultūrinį, pilietinį, raštingą mokinį ir motyvuotą geografijos naudotoją.

Toliau pateikiama apibendrinta geografijos ir geografijos didaktikos raida – jų transformacija, tikslų kryptingumas ir ugdymo programų kūrimo konceptai (3 pav.).

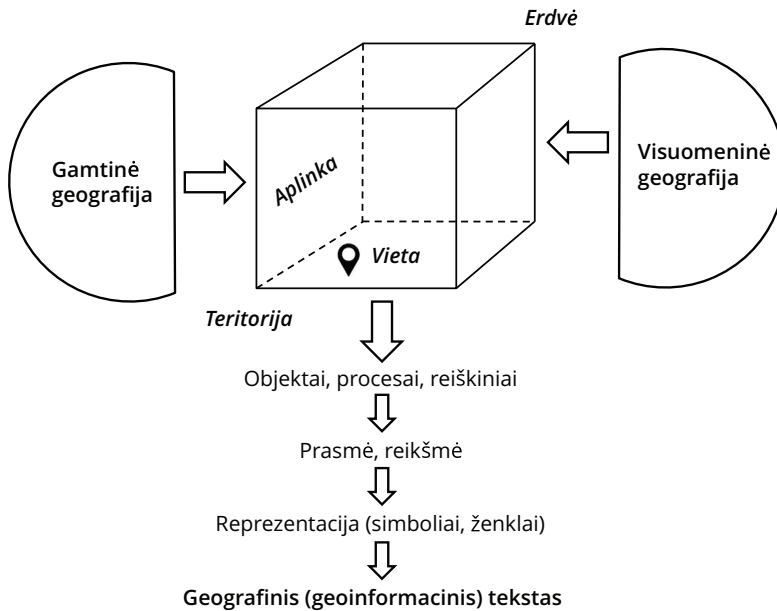
3 pav. Geografijos ir didaktikos raidos linkmės (sudaryta pagal Kestler, 2020)

Geografijos ir didaktikos tikslų bloką reikia vertinti kaip vieną visumą: geografijos tikslai išreiškia metodologinį dalyko pagrindą, o didaktikos – ugdomąjį žmogaus santykį su aplinka, požiūrį į Žemę kaip vienį. Ugdymo programų kūrimo konceptai atitinka šiuolaikinę – sintezės – geografijos raidos fazę.

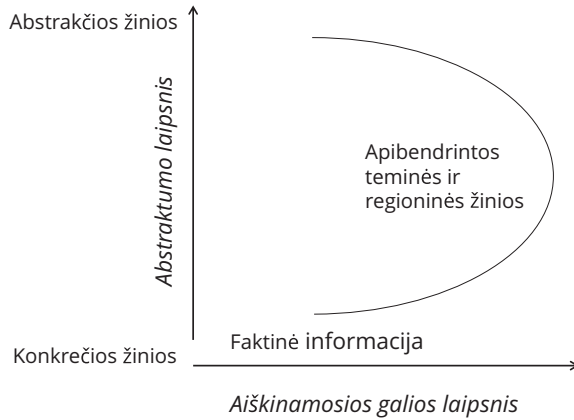
GEOGRAFIJOS GALIA: REIKŠMĖS IR PRASMĖS ERDVĖJE BEI VEIKIMAS VIETOJE IR APLINKOJE

Geografijos konceptų galia

Norint įgalinti veikti visas geografijos kaip dalyko esmes ir vertybes bei siekti numatytų ugdymo tikslų, būtina turėti geografijos pasaulį interpretuojančius įrankius (konceptus arba kognityvines kategorijas), kuriuos naudojant geografijos medžiaga, informacija virsta ugdomuoju turiniu. Taip mokinys gali suprasti ir dalyvauti tikrovėje, o kartu kurti savo patirtinį pasaulį. Taigi, geografijos gamtos / visuomenės pasaulį galima išlukštenti į tam tikras abstrakcijas, kurios padeda vienaip ar kitaip aiškinti (interpretuoti) geografijos mokymosi turinį (4 pav.). Konceptus šiuo atveju reikia suvokti kaip tam tikras universalias, talpesnes sąvokas, žinias.

4 pav. Geografinio pažinimo konceptai

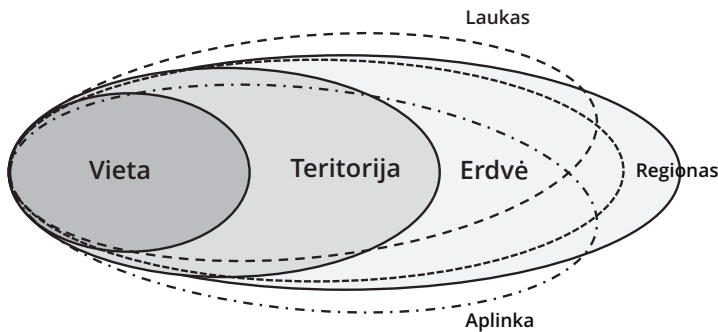
5 pav. Žinių kreivė (Béneker, Van der Vaart, 2020)

T. Benekeris ir R. Van der Vaartas sukūrė žinių kreivę, kuri vaizduoja atskiras žinių rūšis pagal jų abstrakcijos ir aiškinamosios galios laipsnius (5 pav.).

Derinant įvairias žinias, esančias skirtingose kreivės vietose, atsiranda galimybė modeliuoti mokinių pažinimo ir mąstymo procesus, o tai padeda įvairiai suvokti, interpretuoti, kritiškai vertinti geografinį pasaulį ir, mokiniams patiems keliant įvairius klausimus, ugdyti jų kognityvinius gebėjimus.

Geografinės erdvės galia

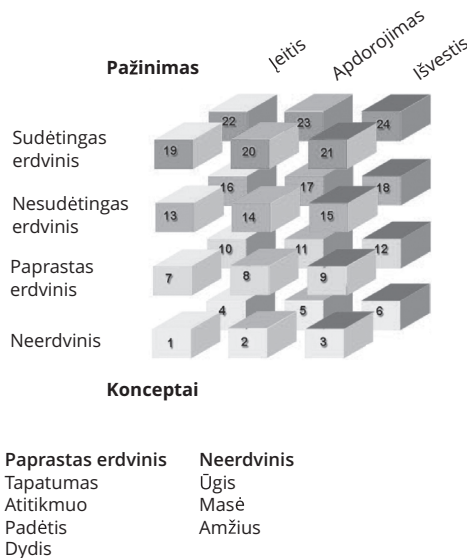
Geografija – erdvės dalykas. Erdvė – geografijos nuoseklumo ir vienovės pagrindas. Erdvė gali būti abstrakti ir konkreti, absoliuti ir santykinė, struktūruota ir vientisa, įsivaizduojama ir tikra, kuriama ir sukurta bei pan. Mokyklinėje geografijoje įvairūs reiškiniai, procesai taip pat interpretuojami erdvės matmeniu (6 pav.).

6 pav. Geografijos erdviniai subjektai

Sudėtingas erdvinis
 Pasiskirstymas
 Išsidėstymas
 Paplitimas
 Tinklas
 Sluoksnis
 Kontūras
 Paviršius
 Skalė
 Modelis
 Projektija

Nesudėtingas erdvinis
 Atstumai
 Kryptis
 Riba
 Jungtis
 Ryšys
 Judėjimas
 Perėjimas
 Plotas
 Forma
 Aptvaras
 Sudėstymas
 Gretimybė

Analizės elementai

Jeitis	Apdorojimas	Išvestis
Nustatyti	Aiškinti	Numatyti
Prisiminti	Analizuoti	Nuspręsti
Atpažinti	Lyginti	Įvertinti
Įvardyti	Priešpriešinti	Planuoti
Apibūdinti	Išskirti	Pramanyti
Apibrėžti	Klasifikuoti	Projektuoti
Išvardyti	Išreikšti	Kurti
Suskaičiuoti	Organizuoti	Įsivaizduoti
Atrinkti	Susumuoti	Modeliuoti
Suderinti	Surikiuoti	Apibendrinti
Užpildyti	Eksperimentuoti	Pritaikyti

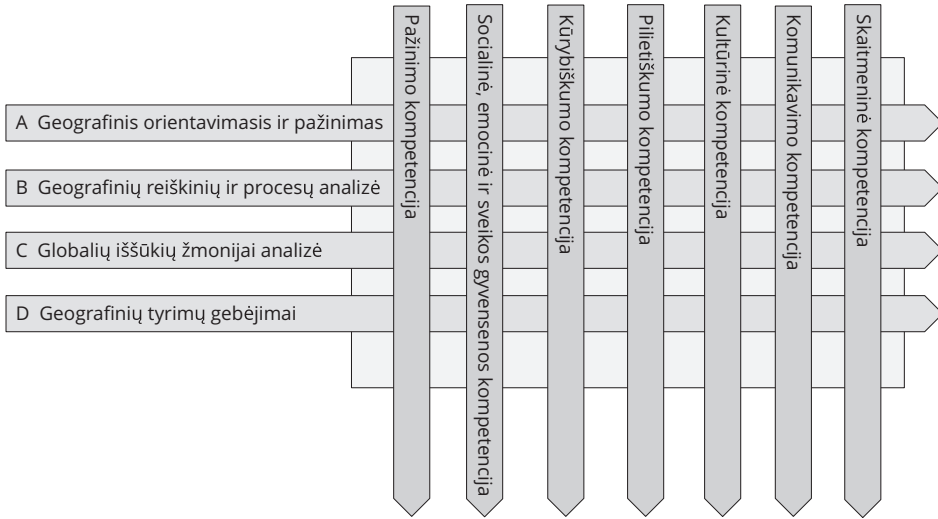
Taikymas
 Žemėlapiai
 Diagramos
 Grafikai
 Modeliai
 Nuotraukos

7 pav. Erdvinio mąstymo taksonomija (pagal Jo, Bednarz, 2009)

Taigi, svarbu ugdyti mokinių erdvinį mąstymą kaip vieną iš kognityvinių gebėjimų, kuris neapsiriboja vien tik geografinių žemėlapių skaitymu. Techa-so universiteto mokslininkės I. Jo ir S. W. Bednarz sukūrė erdvinio mąstymo taksonomiją, kuri sujungia daugelį erdvės sąvokų, jos reprezentacijos įrankius, samprotavimo procesus (7 pav.). Geografijoje erdvinis mąstymas yra atspara platesniems geografinio pažinimo apibendrinimams. Čia į pagalbą ateina kogni-tyvinė psichologija, kuri sutelkia dėmesį į tai, kaip mes mąstome erdvėje ir apie erdvę, kaip naudojame erdvę mąstyti. Erdvė turi daug semiotinių ir semantinių pažinimo aspektų, nekalbant jau apie filosofinius. Pagaliau šiuolaikinės geogra-finės informacinės technologijos taip pat remiasi erdvės suvokimo ir vaizdavimo dalykais. Tenka konstatuoti, kad mokykloje dar mažai skiriama dėmesio erdvi-nio mąstymo ugdymui.

Geografinių kompetencijų ir pasiekimų galia

Remiantis geografinio ugdymo tikslu ir uždaviniais, dalyko turiniu ir struktūra, jo didaktika, pagrindinės mokyklos ugdymo turiniu, buvo apibrėžtos keturios geografinių pasiekimų sritys:

8 pav. Geografijos pasiekimų sričių ir kompetencijų sąsaja

- (A) Geografinis pažinimas ir orientavimasis;
- (B) Geografinių reiškinių ir procesų analizė;
- (C) Globalių iššūkių žmonijai analizė;
- (D) Geografinių tyrimų gebėjimai.

Pirma sritis (A), lyginant su pagrindinės mokyklos atitinkama sritimi, papildyta geografijos metodologijos, mokslo klausimų analizavimu ir naudojimu geografinėmis informacinėmis sistemomis (GIS).

Antra sritis (B) skirta gamtinės ir visuomeninės geografijos procesams bei reiškiniams analizuoti.

Trečia sritis (C) yra nauja, lyginant su pagrindinės mokyklos pakopa, ir skirta globalių iššūkių žmonijai analizei.

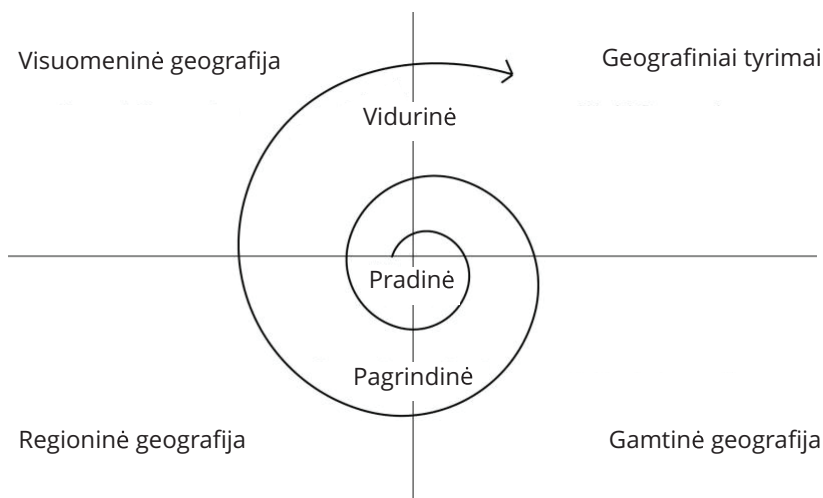
Ketvirta sritis (D) skirta geografiniams tiriamiesiems gebėjimams tobulinti.

Geografinių pasiekimų sritis, susietas su kompetencijų ugdymu, galima pa-vaizduoti kvadratine matrica (8 pav.).

Pasirinktas ugdymo turinio kūrimo modelis – kompetencijų ugdymas pasi-telkiant dalyką – skatina mokinių mokymosi motyvaciją, ugdo bendruosius ge-bėjimus, suteikia dalyko žinioms platesnį kontekstą, jos siejamos su kitų dalykų mokymu.

GEOGRAFIJOS ŠIUOLAIKINĖ FORMA IR TURINYS: UGDYMO PAKOPŲ DERMĖ

Pirmas pavadinimo dėmuo – tai aliuzija į Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ šūkį „Amžinos vertybės avangardinėmis priemonėmis“ (anot P. Dirgėlos). Siektinas tikslas, kad kiekvienas Bendrosios programos atnaujinimas, kaip jį beįvardytume, būtų nauja dalyko mokymo paraiška, programa plačiąja prasme, gairės, strategija ateičiai. Prie šių tikslų, kaip minėta anksčiau, dirba tarptautinės ir nacionalinės geografų bendruomenės. Dalyko mokymo kaita turi apimti visas mokyklos pakopas ir derėti tarpusavyje. Geografija turi gana stabilią istoriškai susiformavusią struktūrą – gamtinę, visuomeninę ir regioninę geografiją – tai dalyko brandos, fundamentalumo ir vientisumo požymis. Remiantis šia struktūra kaip dalyko ištekliumi, vienaip ar kitaip manipuluojama ir moduluojama kuriant atskirų mokyklos pakopų geografijos ugdymo turinį, išskiriant joms būdingas pasiekimų sritis. Gali atsirasti ir naujų geografijos turinio struktūros dalių, kai norima aktualizuoti vieną ar kitą geografijos ar ugdymui svarbų aspektą. Tuo siekiama atliepti laiko kontekstą (*globalius iššūkius*) ar priimtą ugdymo turinio kūrimo didaktinę nuostatą (*kompetencijomis, tyrimais grįstą dalyko mokymą*). Visose mokyklos pakopose nuosekliai plėtojami (gilinami, plečiami) mokinių pasiekimai laikantis šios klasikinės dalyko struktūros (9 pav.).

9 pav. Geografijos ugdymo turinio spiralinė sklaida

Kylant spirale aukštyn, geografija vis labiau išsigrūnina ir parodo savo kaip dalyko esmę. Tačiau ugdymo turinio kūrimas įvairiose mokyklos pakopose gali skirtis – atsižvelgiama į mokinių amžių, keliamus bendrus ugdymo tikslus ir būtiną mokinių pasiekimų pažangą (1 lentelė).

1 lentelė. Geografijos ugdymo turinio kūrimas bendrojo ugdymo mokykloje

Ugdymo turinys	Bendrojo ugdymo mokyklos pakopos		
	Pradinė	Pagrindinė	Vidurinė / gimnazija
Ugdymo turinio kūrimo principas	Įterptas	Integruotas	Teminis
Ugdymo turinio pobūdis	Fenomenų geografija	Teminė-regioninė geografija	Bendroji geografija

Reikia didelio mokytojų ir programų sudarytojų meistriškumo, kad būtų parodyta gyva ir gyvenimui skirta geografija. Siektina, kad geografija iš teikiančio, referencinio žinių objekto taptų reflektuojamu, dialoginiu pažinimo subjektu.

IŠVADOS

1. Išanalizavus Lietuvos švietimo ir tarptautinius dokumentus (chartijas, deklaracijas), apibrėžiančius ugdymo turinio atnaujinimo ir geografinio švietimo šiuolaikines tendencijas, galima konstatuoti:
 - ugdymo programos atnaujintos pagal atitinkamo dalyko išplėstinį kursą, numatyti papildomi dalyko moduliai, padėsiantys gilinti žinias, visiems privalomas brandos darbas, išskirtas mokymosi procesą ir rezultatus stebėjusio mokytojo vaidmuo bei sprendimas vertinant mokinių pasiekimus;
 - pagrindinė pasaulio geografų kvietimo ambicija – siekti geografinio švietimo pažangos. Geografija turi padėti mokiniams suvokti šias aktualijas, suprasti savo vaidmenį jų atžvilgiu bei ieškoti atsakymo į klausimą „Kaip mums reikia gyventi ir planuoti savo ateitį nuolat besikeičiančiame pasaulyje?“
2. Vienas iš šaltinių, kuriant geografijos mokymosi turinį, – geografijos mokslas: šiuolaikinės geografijos idėjos, atliekami tyrimai, keliami aktualūs kasdienybės klausimai. Nūdienos geografijos raidos etapui būdingas bruožas – gamtinės ir visuomeninės geografijos sintezė, nuolatinis jai būdingo dualizmo derinimas:
 - gamtinės ir visuomeninės geografijos;
 - ideografinio ir nomotetinio pasaulio aprašymo;

- induktyvaus ir deduktyvaus samprotavimo būdo;
- kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų.

Geografijos pažinimo objektai kartu yra ir subjektai – nuolatinis pokalbis su Žeme, aplinka, vieta. Hermeneutiški yra ne tik visuomeninės, bet ir gamtinės geografijos reiškiniai bei procesai. Geografai keičia savo požiūrį į empirizmą, natūralizmą, vis glaudžiau bendradarbiauja tarpusavyje, ieško alternatyvos natūralizmui ir reliatyvizmui, siekia geografijos kaip dalyko vienovės, o kartu keičia geografijos pasaulėvaizdį. Geografijos pažangos esmė grindžiama *vienybės įvairovėje* principu. Šios įtampos ir jungtys leidžia mokytojui sukurti aktyvias geografijos mokymosi situacijas (1 pav.).

3. Santykis tarp geografijos mokslo (akademinės, universitetinės geografijos) ir mokyklinės geografijos yra gana sudėtingas. Jos glaudžiai susijusios, bet nėra viena kitos dalis. Mokyklinei geografijai svarbios pažintinės, vertybinės, mokinių įgūdžius formuojančios, jų gyvenimą visuomenėje lemiančios esmės. Ypač tai aktualu vidurinėje mokykloje, kurioje persikerta universitetinės ir mokyklinės geografijos turinys. Mokyklinės geografijos tikslas – ugdyti ir geografijos skaitytoją. Skaitytoją plačiąją prasme – kaip funkcinį, kultūrinį, pilietinį, raštingą mokinį ir motyvuotą geografijos naudotoją. Geografijos mokslo tikslai išreiškia metodologinį dalyko pagrindą, o didaktikos – ugdomąjį žmogaus santykį su aplinka, požiūrį į Žemę kaip vienį. Ugdymo programų kūrimo konceptai atitinka šiuolaikinę – sintezės – geografijos raidos fazę.
4. Geografijos kaip dalyko esmės ir vertybės atsiskleidžia per geografijos pasaulį interpretuojančius, apibrėžiančius ugdymo įrankius (kategorijas): *konceptus, erdves, kompetencijas ir pasiekimus*. Kiekvieni jų turi sau būdingą struktūrą:
 - **Pažinimo konceptai:** *objektai, procesai, reiškiniai, geografinis (geoinformacinis) tekstas*.
 - **Erdvė** – geografijos nuoseklumo ir vienovės pagrindas. Erdvė gali būti abstrakti ir konkreti, absoliuti ir santykinė, struktūruota ir vientisa, įsivaizduojama ir tikra, kuriama ir sukurta bei pan. Mokant geografijos susiduriama su tokiais geografijos erdviniais subjektais: *vieta, teritorija, erdve, regionu, lauku, aplinka* (6 pav.).
 - Apibrėžtos keturios geografinių **pasiekimų sritys**:
 - (A) Geografinis pažinimas ir orientavimasis;
 - (B) Geografinių reiškinių ir procesų analizė;
 - (C) Globalių iššūkių žmonijai analizė;
 - (D) Geografinių tyrimų gebėjimai.

- Pasiekimų sritis įgyja raišką per išskirtas septynias **kompetencijas**:
 - pažinimo;
 - socialinę, emocinę ir sveikos gyvensenos;
 - kūrybiškumo;
 - pilietiškumo;
 - kūrybinę;
 - komunikavimo;
 - skaitmeninę (8 pav.).
5. Geografijos dalyko (pasiekimo sričių ir kompetencijų) mokymo kaita sujungia visas mokyklos pakopas (pradinę, pagrindinę ir vidurinę / gimnazijos mokyklą) ir dera tarpusavyje. Geografija turi gana stabilią istoriškai susiformavusią struktūrą – gamtinę, visuomeninę ir regioninę geografiją – tai dalyko brandos, fundamentalumo ir vientisumo požymis (9 pav.). Remiantis šia struktūra kaip dalyko ištekliumi, vienaip ar kitaip manipuluojama ir moduluojama kuriant atskirų mokyklos pakopų geografijos ugdymo turinį, išskiriant joms būdingas pasiekimų sritis ir kompetencijas. Geografijos ugdymo turinys atskirose mokyklos pakopose skiriasi pagal jo kūrimo principus ir pobūdį (1 lentelė).

LITERATŪRA

1. *Atnaujintos bendrosios programos. Geografija.* (2022). [Žiūrėta 2023 m. sausio 20 d.]. Prieiga internete: <https://www.emokykla.lt/bendrasis/bendrosios-programos/atnaujintos-bendrosios-programos>.
2. *Bendrujų programų atnaujinimo gairės.* (2019). Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras. [Žiūrėta 2021 m. spalio 12 d.]. Prieiga internete: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/01/bendruju-programu-atnaujinimo-gaires_internetine-versija.pdf.
3. *Bendrujų programų atnaujinimo vadovas.* (2021). Prieiga internete: <https://www.mokykla2030.lt/wp-content/uploads/2021/06/BP-rengimo-vadovas-2021-06-10-red.pdf>.
4. *Bendrujų programų projektai.* (2021). [Žiūrėta 2021 m. spalio 12 d.]. Prieiga internete: <https://www.mokykla2030.lt/socialinis-ugdymas-2/>.
5. Béneker, T., Van der Vaart, R. (2020). The knowledge curve: combining types of knowledges leads to powerful thinking. *International research in geographical and environmental education*, 29 (3), 221–231.
6. *Geografijos bendrosios programos projektas.* (2021). [Žiūrėta 2022 m. vasario 22 d.]. Prieiga internete: <https://www.emokykla.lt/upload/EMOKYKLA/BP/2021-08-16/BPP/BP%20geografija%202021-08-16.pdf>.
7. Gerulaitis, Š., Kairaitis, Z. (2022). Pagrindinės mokyklos geografijos ugdymo turinio atnaujinimas: metodologinės priegos ir metodologiniai posūkiai. *Geografija ir edukacija: Mokslo almanachas*, 10, 110–126. Vilnius: Akademikai. Prieiga internete: <https://www.lgd.lt/node/1274>.

8. IGU-CGE. (1992). *1992 International charter on geographical education*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.geoedu.lt/wp-content/uploads/2020/06/1992-Charter-Fulltext---Lithuanian-pdf.pdf>.
9. IGU-CGE. (2000). *2000 International declaration on geographical education for cultural diversity*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.igu-cge.org/2000-declaration/>.
10. IGU-CGE. (2007). *2007 Lucerne declaration on geographical education for sustainable development*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.igu-cge.org/2007-declaration/>.
11. IGU-CGE. (2013). *2013 Rome Declaration on Geographical Education in Europe*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.igu-cge.org/2013-declaration/>.
12. IGU-CGE. (2015). *2015 International Declaration on Research in Geography Education*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.igu-cge.org/2015-declaration/>.
13. IGU-CGE. (2016). *2016 International charter on geographical education*. International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Retrieved from <https://www.geoedu.lt/wp-content/uploads/2020/06/2016-Charter-Fulltext---Lithuanian-pdf.pdf>.
14. Jo, I., Bednarz, S. W. (2009). Evaluating geography textbook questions from a spatial perspective: Using concepts of space, tools of representation, and cognitive processes to evaluate spatiality. *Journal of Geography*, 108, 4–13.
15. Kestler, F. (2020). *Einführung in die Didaktik des Geographieunterrichts*. Bad Heilbrunn: Klinkhard.
16. Latour, B. (2004). *Mes niekada nebuvo modernūs. Simetrinės antropologijos esė*. Vilnius: Homo liber.
17. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. (1991). [Žiūrėta 2021 m. spalio 12 d.]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/asr>.
18. Lietuvos Respublikos švietimo, sporto ir mokslo ministro 2021 m. gegužės 28 d. įsakymas „Dėl švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. lapkričio 18 d. įsakymo Nr. V-1317 „Dėl bendrųjų programų atnaujinimo gairių patvirtinimo“ pakeitimo“. Projektas. (2021). [Žiūrėta 2021 m. gegužės 31 d.]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/41cb96414ef811ec86bdcb0a6d573b32>.
19. *Metodinis leidinys, skirtas socialinių mokslų ir dorinio ugdymo mokytojų dalykinėms kompetencijoms tobulinti*. (2022). Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra.
20. *Planuojami pokyčiai viduriniame ugdyme. Medžiaga diskusijoms*. (2021). Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. [Žiūrėta 2021 m. spalio 12 d.]. Prieiga internete: https://www.smm.lt/uploads/documents/Planuojami%20pokyc%CC%8Ciai%20viduriniame%20ugdyme_B%26W.pdf.
21. *Socialinis ugdymas. Geografija*. 2020-12-14 d. redakcija. (2020). [Žiūrėta 2022 m. vasario 22 d.]. Prieiga internete: <https://www.mokykla2030.lt/socialinis-ugdymas-2/>.
22. *Socialinis ugdymas. Geografija*. 2021-03-31 d. redakcija. (2021). [Žiūrėta 2022 m. vasario 22 d.]. Prieiga internete: <https://www.mokykla2030.lt/socialinis-ugdymas-2/>.
23. *Vidurinio ugdymo programos įgyvendinimas nuo 2023–2024 mokslo metų*. (2021). Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. [Žiūrėta 2021 m. spalio 12 d.]. Prieiga internete: <https://www.smm.lt/web/lt/veikla/viesosios-konsultacijos/vidurinis-inf>.

SECONDARY SCHOOL / GYMNASIUM
GEOGRAPHY CURRICULUM UPDATE:
FROM PASSIVE TO ACTIVE GEOGRAPHY
Šarūnas Gerulaitis, Zigmas Kairaitis

Summary

The article presents the methodological approaches that are the basis for updating the geography curriculum of Lithuanian secondary schools/upper secondary (grades 11-12) and gymnasiums (grades III-IV). The aim is to answer the question: how to substantiate and systematically link the trends of geography science and development of didactics, based on the international and Lithuanian educational documents defining today's geographical education? Lithuanian educational and international (charters, declarations) documents are analyzed, which define the modern trends of curriculum renewal and geographical education. The historical development and perspective of geography and its didactics (school geography) are compared. The scatter of areas of educational achievements and competences in individual levels of the comprehensive school is shown.

Keywords: geography, didactics of geography, concepts of geographical knowledge, spaces, educational competencies and achievements.